

УДК 159.9:61

Л. І. Турчина,
старший викладач кафедри педагогіки і психології ВППО;
Н. М. Казмірчук,
методист центру практичної психології та соціальної роботи ВППО

Психологічна складова у структурі педагогічних компетентностей сучасного освітянина

Розглянуто підходи щодо психологічних компетентностей у структурі педагогічних, проаналізовано складові психологічних компетентностей, виявлено проблеми, які заважають формуванню психологічних компетентностей у вчителів, вивчено думку педагогів області щодо спеціальних психологічних знань і вмінь, запропоновано шляхи формування психологічних компетентностей в умовах післядипломної освіти.

Ключові слова: професійні, педагогічні, психологічні компетентності.

Turchyna L. I., Kazmirschuk N. M. Psychological Component in the Structure of Pedagogical Competences of Modern Teachers.

The approaches to psychological competencies in the structure of pedagogical ones are covered and the components of psychological competencies are analyzed. The problems that interfere with the formation of teachers' psychological competencies are identified. Teachers' opinion concerning special psychological knowledge and skills was studied and the ways of formation of psychological competences in the conditions of postgraduate education were proposed.

Key words: professional, pedagogical, psychological competencies.

Постановка проблеми. Сучасність, яка характеризується динамічними змінами в освіті на міжнародному рівні, в Україні зокрема, відкритістю, синергетичністю, переходом від знаннєвої до компетентнісної парадигми, необхідності навчання протягом життя зумовлює прогресивні зміни і в освіті самих педагогів. Ефективність післядипломної освіти пов'язана з мобільним трансформуванням її завдань, змісту, організаційних форм, методів відповідно до світових тенденцій в освіті дорослих. Пріоритетним в організації сучасної післядипломної освіти є теоретичне обґрунтування моделей компетентностей сучасного вчителя, на основі яких здійснюється його розвиток.

Аналіз світових тенденцій у галузі педагогічної освіти засвідчує зростання вимог до професіоналізму й особистих якостей учителя. На думку вчених, основними проблемами, з якими зустрічаються наші колеги в цьому тисячолітті, є:

- постійне ускладнення змісту освіти, гарантування високого рівня освітніх стандартів;
- ускладнення проблем виховання;
- безперервне оволодіння прогресивними технологіями навчання й виховання;
- розв'язання складних професійно-педагогічних проблем, які вимагають інтеграції знань, практичних умінь і навичок з таких суміжних із педагогікою наук, як філософія, психологія, медицина, економіка, кібернетика та інші;
- робота в єдиному інформаційному середовищі, що передбачає раціональне використання інформаційних технологій у навчально-виховному процесі.

На цихлики сучасності здатен конструктивно реагувати тільки високопрофесійний педагог із розвиненими творчими здібностями, високим рівнем інтелігентності, ерудованості, здатний до навчання протягом життя. Значну роль у переліку цих спроможностей ми відводимо психологічним компетентностям.

Однією з причин посилення уваги до цього питання є значне зменшення годин із вікової, педагогічної, соціальної психології в університетах, зокрема

Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки, порівняно з викладанням цих курсів у колишньому Луцькому педінституті. Це зумовлює необхідність більше уваги приділяти питанням психології на курсах підвищення кваліфікації педагогів, особливо в роботі з молодими, та у міжкурсові періоди підготовки: на семінарах, тренінгах, конференціях, круглих столах, у дослідно-експериментальній роботі тощо.

До причин, які спонукали нас акцентувати увагу на цій проблемі, належать:

- недосконалі розподіл функціональних обов'язків між учасниками навчально-виховного процесу, що не дозволяє повною мірою використати потенціал психологіо-педагогічної служби освітнього закладу (наприклад, деякі педагоги стверджують, що за наявності психологів у школі вчителю не обов'язково вникати в психологічні проблеми учнів);
- неузгодженість у роботі соціально-психологічної служби освіти, соціальних служб для молоді, медичних закладів, систем МВС, МЧС, Збройних сил України часто утруднює вирішення нагальних потреб (так, за необхідності швидкого реагування, у роботі з переселенцями, родинами членів АТО психологічній службі ЗНЗ доводиться вирішувати не притаманні їй функції);
- вивчення вікової психології у педінститутах та університетах завершується на періоді ранньої юності, а психологічні особливості дорослих, тим більше геронтопсихологія не викладається у підготовці спеціалістів. Наслідком є незнання педагогом особливостей власного вікового розвитку, а це не сприяє аутопсихологічній компетентності як складової психологічної;
- стереотипи у самосвідомості педагогів заважають ефективно вирішувати як особисті проблеми, так і проблеми учнів (як-от упевненість, що існують вікові обмеження в розвитку особистості, дозволяє деяким педагогам відмовлятися від реалізації принципу навчання протягом усього життя);

- невміння педагогів сформулювати запит щодо психологічної допомоги ускладнює її надання (до прикладу, педагог звертається з проханням: «Зробіть

Наукові публікації

щось із цим учнем...», не розуміючи, що допомога надається тому, хто звертається, і запит має звучати так: «Допоможіть мені зрозуміти, чому учень так себе поводить, і що я можу змінити у наших стосунках»;

– невідпрацьованість деяких психологічних проблем у сучасному освітньому просторі не дозволяє надавати своєчасну допомогу в певних ситуаціях і вибудовувати конструктивні стосунки з тими, хто їх переживає (наприклад, у випадку втрати дитиною значимої людини або істоти: розлучення батьків, смерть когось із рідних, улюбленої тварини, переїзду тощо).

Метою статті є теоретичне обґрунтування значення формування психологічної компетентності у сучасних педагогів, аналіз її складових, їх представлення у структурі педагогічних компетентностей та виявлення шляхів їх формування у слухачів курсів ВІППО.

Аналіз досліджень і публікацій. Питаннями педагогічної компетентності, зокрема психологічної, займалися такі дослідники як В. Адольф, О. Бондарчук, Ю. Варданян, Е. Зеер, І. Зязон, І. Єрмаков, Л. Карамушка, І. Колесникова, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна, О. Пометун, В. Рибалко, Е. Рогов, Є. Сахарчук, В. Сериков, І. Сингайська, В. Синенко, А. Щербаков та ін.

А. Маркова, розглядаючи професійну компетентність, у фундаментальній праці «Психологія професіоналізму» виокремила такі її види: спеціальна компетентність (володіння фаховою діяльністю на достатньо високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток); соціальна (володіння спільною – груповою, кооперативною – професійною діяльністю, співпрацею, а також прийнятими в певній професії прийомами спілкування; соціальна відповідальність за результати своєї фахової праці); особистісна (володіння прийомами особистісного самовираження й саморозвитку, засобами протистояння професійним деформаціям особистості); індивідуальна (володіння прийомами саморегуляції і розвитку індивідуальності в рамках фаху, готовність до професійного зростання, здатність до індивідуального самозбереження, непідвладність професійному старінню, уміння раціонально організувати свою працю) [5]. Ми поділяємо погляди вченого, яка вважає, що сформованість названих вище видів компетентності означає зрілість людини в професійній діяльності, у професійному спілкуванні, в саморегуляції.

Виклад основного матеріалу. Щоб відповісти сучасним вимогам професії, педагог має оволодіти цілою гамою спеціальних, професійних умінь, передусім пов'язаних з його психологічною підготовкою. Адже він не просто транслює знання, але має допомогти учням оволодіти найефективнішими способами їх засвоєння, сформувати учебну діяльність школярів. Педагог ХХІ століття повинен бути здатним будувати освіту як систему, що спонукатиме процеси самопроектування і формування багатомірної свідомості, здатності самовизначатися, розвивати у школярів техніки критичного мислення та рефлексії. Бо саме педагог створює умови розвитку людини, її освіти, формує установку на навчання протягом життя. Тому володіння психологічними знаннями про сутність людини і закономірності її розвитку, здатність застосовувати ці занання для вирішення різноманітних педагогічних завдань складає основу педагогічних компетентностей.

Переконливим у цьому контексті є підходи у вітчизняній науковій школі щодо структури педагогічної

компетентності, що в узагальненому виді включає: спеціальну – у галузі дисципліни, що викладається; методичну – у галузі засобів формування знань, умінь і навичок; психолого-педагогічну – у сфері навчання; диференційовано-педагогічну – у галузі мотивів, здібностей, спрямованості тих, кого навчають; аутопсихологічну – рефлексія педагогічної діяльності; загальнокультурну; валеологічну; комунікативну; діагностичну; соціальну; особистісну; у сфері інформаційних технологій [1, 21–22; 2, 15].

Дослідники О. Є. Клименко та І. Ю. Белова називають п'ять основних видів психологічної компетентності фахівця: соціально-перцептивна (розуміння людей; її основу складають спостережливість і принциповість); соціально-психологічна (знання закономірностей поведінки, діяльності й стосунків людини, включеної у професійну групу, колектив); аутопсихологічна (самопізнання, самооцінка, самоконтроль, уміння управляти своїм станом і працездатністю, самоефективністю); комунікативна (знання різних стратегій і методів ефективного спілкування); психолого-педагогічна (володіння методами впливу на інших). Вони акцентують увагу на те, що однією з важливих характеристик фахівця є внутрішні спонукання, які зумовлюють потреби людини в активному саморозвитку, продуктивній самореалізації творчого потенціалу в праці та просуванні до власних вершин професійного самовдосконалення.

З метою актуалізації психологічних знань у професійній діяльності педагога та визначення структурних складових психологічної компетентності педагога нами проведено опитування педагогів шкіл м. Луцька, які працюють зі старшокласниками. Це було пілотне опитування, на основі якого ми плануємо розробити опитувальники для педагогів, які працюють з різними віковими категоріями учнів.

Учителям було запропоновано дати відповідь на запитання анкети стосовно психологічних аспектів їхньої педагогічної діяльності. В опитуванні взял участь 61 респондент. Майже всі (97 %) педагогів зазначили, що відчувають недолік власних психологічних знань та усвідомлюють їх необхідність у професійній діяльності. Вони висловили бажання поповнити власні психологічні знання, вміння, навички під час проходження курсів підвищення кваліфікації. Основним джерелом отримання необхідних психологічних знань для 65 % опитаних є курси підвищення кваліфікації, участь у психологічних тренінгах та власний педагогічний і життєвий досвід, 35 % респондентів зазначили, що самостійно вивчають психолого-педагогічну літературу. Серед спеціальних психологічних знань і вмінь, які необхідні для ефективної професійної діяльності, вони окреслили такі:

- знання психолого-педагогічних основ індивідуального підходу до учнів – 87 %;
- знання мотивації навчальної діяльності учнів – 76 %;
- знання психологічних вікових особливостей – 65 %;
- знання особливостей засвоєння навчального матеріалу учнями відповідно до особистісних та вікових характеристик – 59 %;
- знання власних психологічних особливостей, уміння передбачати наслідки своїх дій, керувати власними психічними станами – 56 %;
- знання особливостей ділового педагогічного спілкування – 39 %;
- уміння визначати й розуміти емоційний стан інших людей – 57 %;

- уміння розуміти мотиви вчинків і поведінки учнів – 53 %;
- уміння висловлювати свої думки логічно, доказово і зрозуміло – 61 %;
- уміння запобігати та вирішувати педагогічні конфлікти – 63 %;
- уміння обирати адекватні засоби педагогічної взаємодії – 53 %.

Узагальнюючи результати опитування, у структурі психологічної компетентності педагогів ЗНЗ можливо окреслити такі компоненти:

- психолого-педагогічні знання (розуміння чинників навчальної мотивації, особливостей засвоєння навчального матеріалу відповідно до індивідуальних та вікових характеристик);
- соціально-перцептивні здібності (здатність педагога керувати своїми емоціями та психічними станами, визначати і розуміти емоційний стан інших людей, адекватно інтерпретувати поведінку);
- комунікативні вміння (культура мови, владіння методами та прийомами міжособистісного спілкування, навичками запобігання та вирішування педагогічних конфліктів);
- особисті якості педагога (спрямованість, цінності, установки, погляди, переконання, потреба в навчанні протягом життя, саморозвитку, рефлексії).

Для забезпечення роботи над психологічними компетентностями сучасних педагогів нами розроблено і викладаються такі дисципліни: «психологія розвитку і вікова психологія» (теми: «Психологічно-педагогічні умови адаптації дітей до ДНЗ», «Наступність у діяльності ДНЗ і ЗНЗ: психологічний аспект», «Адаптація п'ятикласників до навчання в основній школі: психологічні аспекти», «Адаптація юнаків і дівчат до навчання у старшій школі та інших навчальних закладах»), психологія управління закладами середньої освіти (для керівників освітніх закладів пропонується тема: «Психологія запобігання та вирішення конфліктів у закладах освіти»).

Педагогам художньо-естетичного циклу та керівникам гуртків пропонується спецкурс «Психологічно-педагогічні умови виявлення та розвитку спеціальних обдарованостей учнів».

Особливу увагу ми звертаємо на ці питання у роботі з психологами і соціальними педагогами на курсах підвищення кваліфікації та в міжкурсовий період. Адже психологічна служба діє у системі освіти для підвищення ефективності навчально-виховного процесу, своєчасного виявлення труднощів, проблем та умов індивідуального розвитку особистості, корекції міжособистісних стосунків усіх учасників педагогічного процесу, профілактики відхилень в індивідуальному розвитку та поведінці.

З метою реалізації цих завдань тільки за останній рік на курсах підвищення кваліфікації працівників психологічної служби запропоновано заняття: «Інноваційні технології в роботі практичного психолога і соціального педагога» (Вітюк В. В.), «Арт-терапія:

теорія і практика» (Андрейчин С. Р.), «Педагогічна майстерність і особистість учителя» (Луцюк А. М.), «Методи формування толерантності» (Муляр О. П.), «Мистецтво спілкування як професійно-етичний феномен» (Кліш П. А.), «Оцінювання професійної компетентності педагогічних працівників засобами атестації» (Лук'янчук Г. Я.).

Потрібно відмітити ефективність у вирішенні названих вище завдань виховної програми з питань протидії торгівлі людьми за сприяння фонду «Благополуччя дітей» «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція», яку активно впроваджують в області О. І. Остапійовський, Л. І. Турчина, Н. М. Казмірчук, Ю. Д. Приймак. Підходи, запропоновані авторами програми, базуються на системі гармонійного розвитку особистості, яка спроможна розпізнавати й уникати небезпечні ситуації, а у випадку потрапляння у них – конструктивно їх вирішувати. Ці компетентності дуже важливі як для вчителів, так і для практичних психологів і соціальних педагогів.

Питанням формування психологічних компетентностей приділялася увага на семінарах, круглих столах, конференціях, семінарах-тренінгах, тощо.

Навчання на курсах здійснюється шляхом застосування сучасних технологій, методів і прийомів: тренінгових занятт, роботи в парах, у міні-групах, кейс-методів, групових дискусій, мозкових штурмів, ділових ігор тощо. Створено відеотеку з фільмів для візуалізації питань, над якими працюємо на заняттях.

Висновки. Аналіз теоретичних зasad проблеми психологічних компетентностей сучасних педагогів, виявлені проблеми як у підготовці майбутніх учителів, так і формуванням психологічних компетентностей на наступних етапах професійного розвитку, з'ясовані запити педагогів щодо психологічних знань та умінь засвідчують актуальність проблеми і необхідність систематичної роботи щодо цілеспрямованого формування названого феномена.

На нашу думку, реалізація наступних завдань допоможе у вирішенні формування психологічних компетентностей педагогів в умовах ВІПО та у міжкурсовий період:

- по-перше, продовжити дослідження теоретико-методологічних засад психологічної структури у педагогічних компетентностях;
- по-друге, розробити діагностичний інструментарій вивчення рівня сформованості психологічних компетентностей у педагогів;
- по-третє, постійно уточнювати запит педагогів щодо психологічної тематики під час організації курсів підвищення кваліфікації, семінарів, тренінгів, конференцій;
- по-четверте, створити умови для психологічної самоосвіти педагогів шляхом створення спеціального сайту і розміщення актуальних для розвитку психологічних компетентностей матеріалів;
- по-п'яте, акцентувати увагу психологів та соціальних педагогів освітніх закладів на роботі з учителями.

Література

1. Гандрабура О. На шляху до компетентності / О. Гандрабура // Директор школи. – 2008. – № 46. – С. 21–22.
2. Гандрабура О. На шляху до компетентності / О. Гандрабура // Директор школи. – 2008. – № 47. – С. 15.
3. Ісаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя высшей школы: воспитательный аспект / И. Ф. Исаев. – М. : Изд. центр «Академия», 2004. – 208 с.
4. Лозова В. І. Формування педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. – Х. : ОВС, 2002. – 167 с.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Междунар. гуманитар. фонд «Знание», 1996. – 308 с.
6. Овчарук О. В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с. – (Б-ка з освітньої політики).